

Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinde Etnik Sürgünler

Yrd. Doç. Dr. Süleyman ERKAN
Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Özet: *Siyasi tarihin tanıklık ettiği sürgünlerin en kapsamlıları Rusya coğrafyasında gerçekleşmiştir. Çarlık Rusya döneminde izlenen Pan-Slavist politikanın Ruslaştırma şekline dönüştürülen boyutu ile tek tip toplum yaratma eğilimi, bu hedeflere ulaşılmasına engel oluşturduğuna inanılan milletlerin sürgüne tabii tutulmalarını beraberinde getirmiştir. Rusya'nın sürgün ettiği insan sayısı; Tatar, Çerkez, Abhaz, Çeçen, Kazan, Dağıstanlı ve Gürcü olmak üzere, yaklaşık 2.500.000 kadardır. Sürgün edilen milletlerin topraklarına Rus Kazakları yerleştirilmiştir. Sürgünler bu dönemle de sınırlı kalmamıştır. 1920-1949 yılları arasında Rus hükümetince 41 sürgün kararı alınmış ve bu kararlar tatbik edilmiştir. Çarlık Rusya döneminde olduğu gibi, Sovyetler döneminde de sürülen insanların yerlerine Rus kökenliler yerleştirilerek, bu topraklardaki etnik yapı değiştirilmiştir. Bu politikanın en belirgin örneği Karadeniz'in kuzeyi ile Kafkasya'nın batı sahilleridir. Sürgünlerin bir ortak özelliği de sürgüne gönderilenlerin büyük çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. Özellikle Çarlık Rusya döneminde sürülenlerin Yahudiler dışında tamamı Müslüman'dı.*

Anahtar Kelimeler: *Sürgün, Mezalim, Kafkasya, Tatar, Çerkez, Abhaz, Çeçen, Kazan, Dağıstanlı, Gürcü, Kazak.*

Ethnic Exiles in Czarist Russia and the Soviet Union

Abstract: *The most extensive exiles witnessed in the past took place in Russia. The Pan-Slavist policy pursued by Czarist Russia, had turned into a process of Russification; the aim of which was to create a homogenous society. Due to these aspects of the Pan-Slavist policy, those nations believed to be obstructing the attainment of these goals were exiled. The total number of Tatars, Cicassians, Abkhasians, Chechens, Kazans, Daghestanians, Georgians and Khazaks exiled by Russia amounts to approximately 2,500,000. Russian Khazaks were settled onto the lands of these exiled nations. The exiles, howe-*

ver, were not limited to this period alone. Between the years 1920-1949 a succession of Russian governments decided to send certain groups into exile on 41seperate occassions and by settling persons of Russian origion onto the lands where these exiled persons once lived, the ethnic composition of these lands was altered. The most blatant manifestation of this policy was to be seen in the northern region of the Blacksea and the western shores of Caucasia. A common feature of these exiles was that those who were exiled were predominantly Muslims. Apart from the exiled Jews, those persons exiled during the period of Czarist Russia were all Muslims.

Key Words: Exile, Massacre, Caucasia,Tatar, Circassian, Abkhasian, Chechen,Kazan, Daghestanian, Georgian, Khazaks.

Siyasal nedenlerden kaynaklanmış olmasına rağmen, dünyadaki birçok göç ya da sürgün olayı, Siyasi Tarih'in diğer konuları kadar ilgi görememiştir. Günümüzde, dünyada hemen her konunun tarihi, büyük oranda, bütünsellik içerisinde ele alınmış olmasına rağmen, henüz dünyanın bir "Göç ve Sürgün Tarihi" bütünüyle yazılabilmiş değildir. Bu eksiklik giderilemediği sürece, uluslararası kamuoyu sadece Yahudi Sürgünü ve Soykırımı ile sözde Ermeni Soykırımına odaklanmaya devam edecek ve ne yazık ki, bunlardan daha vahim sürgünler ve soykırımlar göz ardı olacağı gibi mukayeseli tarih çalışmaları yapabilme imkânı da ortadan kalkmış olacaktır.

Siyasi Tarihin tanık olduğu en kapsamlı sürgün olayları günümüzde "Rusya" diye adlandırılan coğrafya üzerinde gerçekleşmiştir. İlk Rus Çarlığı'nın kurulduğu¹ tarihten itibaren, gerek imparatorluk döneminde, gerekse Sovyetler döneminde Rusların egemenlik sahalarında yaşayan milletlerden ve toplumlardan sürgün ya da göçe uğramamış hemen hiçbir millet yoktur. Sadece Sovyetler döneminde 1920-1949 yılları arasında hükümetçe 41 sürgün kararı alınmış ve bu kararlar tatbik edilmiştir.² Fakat Rusya tarafından gerçekleştirilen asıl önemli sürgünler Çarlık döneminde özellikle XIX. yüz yıldaki Tatar, Çerkez ve Yahudi sürgünleridir ki, bunlar sınır ötesi sürgünlerdir. Sovyetler dönemindeki sürgünler, ülke içi sürgünler oldukları için sonraları bu kararlardan vazgeçme şansı bulunmasına ve bunların kısmen

1 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara: 1993, s. 145.

2 "Population Transfer in The Soviet Union", <http://www.dangeruss-industries.com>

de olsa telafi edilmesine rağmen, ülke dışı sürgünler bir anlamda telafisi mümkün olmayan gerçek anlamda “sürgün”ler sayılmalıdır.

Bu çalışmada Rusya tarafından gerçekleştirilen sürgünler analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada öncelikli amaç, hiçbir zaman sürgün eden, edilen ve sürgünleri kabul eden kesimler için bir suçlama getirmek değil, bu sürgünlerin de tarihte gerçekleşmiş olduğunu objektif biçimde ortaya koyabilmektir. Bu nedenle, konu incelenirken elden geldiği ölçüde sürgün olayının bütün unsurları göz önünde bulundurulmaya çalışılacaktır.

Tarihte kitlesel siyasal sürgünlerin en belirleyici ortak kriteri etnik ayrımcılıktır. Bir ülkede iktidarı elinde bulunduran milletler domine ettikleri diğer milletleri iktidarlarını ilelebet garanti edebilmek amacıyla çoğu kez sürgün etmişlerdir. Ancak klasik imparatorluklar döneminde, Merkantilist yaklaşımın da etkisiyle nüfus da ekonomik bir değer olarak kabul gördüğünden sürgünler belirli bir süre ya tamamen ortadan kalkmış, ya da ülke topraklarıyla sınırlı tutulmuştur. Fransız İhtilâli ile sistemleşen “Nasyonalist” yaklaşımın klasik imparatorluklara karşı başlattığı reaksiyoner tutum etnik farklılıkları da yeniden ve daha güçlü biçimde ortaya çıkardığından, sürgün politikaları anlık uygulamalar olmaktan çıkmış, sistemli ve bilinçli icraatlar haline gelmiştir.

Fransız İhtilâli ile 1815 Viyana Kongresi kararlarına rağmen, nasyonalist akım uluslararası ilişkilerde daha çok yönlendirici bir rol oynamaya başlamıştır. XIX. yüzyıla damgasını vuran etnik nasyonalist anlayışın iki ayrı tarafı bulunduğu çoğu kez göz ardı edilmiştir. Etnik milliyetçilik daha çok imparatorluklara karşı bir başkaldırı, bir bağımsızlık mücadelesi olarak yalın şekilde değerlendirilmiş, fakat bunun emperyal (hâkim) milletlerde doğurduğu karşı milliyetçilik çoğu kez analizlerin dışında tutulmuştur. Bağımsızlık mücadelesi veren toplumlardaki milliyetçilik bir anlamda bağımsızlığı engellemeye çalışan egemen milletlerin elinde ırkçılığa dönüşmüştür. İnsanlığı sayısız çatışmalara ve iki kez de dünya savaşına götüren bu ırkçı yaklaşımlardır.

XIX. yüzyılın dünya siyasetinde etkili olmuş, ırkçı temele dayalı iki büyük hareketi bulunmaktadır. Bunlar Pan-Germanizm’le Pan-Slavizm’dir. Bunlar arasındaki çatışmanın dünya savaşına yol açtığı dikkate alınır ne kadar güçlü oldukları anlaşılabilir. İşte bunlardan Pan-Slavizm, Rusya’daki etnik temizlik hareketinin gerçek nedenidir.

Pan-Slavizm'i sadece Fransız İhtilâli'nin etkisi ile ortaya çıkmış yeni bir ideoloji olarak düşünmek yanıltıcı olabilir. Fransız İhtilâli'nin etkisinin yanında Pan-Slavizm daha çok Rusya'nın tarihi gelişmelerinden kaynaklanmıştır.³

Slav toplumlarında millet bilinci ve devlet geleneği oldukça geç sayılabilecek dönemde gerçekleşmiştir. Başta Nestor'unki olmak üzere bir çok Rus kroniğinden anlaşıldığına göre, ilk Rus Devleti olarak kabul edilen Kiev Knezliği'nin kurulması, ancak M.S.862 yılında, İsveç asıllılar (Vareg-Ruslar) sayesinde olmuştur.⁴ Rusya'ya da Doğu Slavları topluluğu yüz yıllarca Avar, Hazar, Kuman, Moğol, Altın ordu, Kazan gibi devletlere boyun eğmiş ve onlara sürekli vergi ödemişlerdir. Korkunç İvan'la Çarlık rejimi ihdas edildikten sonra, 1589'da Ortodoksluğun patrikhane düzeyine çıkarılmasıyla Rusya İmparatorluğuna giden yol açılmıştır. Slav kimliği ve bilincinin oluşmasında Rusya devlet adamları kadar Ortodoksluğun da büyük etkisi olmuştur.

I. Petro ile başlayan Çarlık İmparatorluğu, IV. İvan devrinden beri Rusya'nın, gerek iç gerekse dış politikasında büyük bir güç olmaya başlayan Slav bilincini daha da güçlendirmiştir. Ulus-devlet anlayışının dünyadaki en büyük temsilcisinin bu dönemde Rusya olduğunu söylemek yanlış sayılmaz. Bunun nedenleri arasında, ilk kez başka milletlere karşı elde edilen siyasi başarılar kadar siyasi rövanşizmi de saymak gerekir. Çünkü Rusya'nın Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti haline gelmesi, bir zamanlar baskısı altında yaşadığı milletler olan İsveç, Polonya ve Türk-Moğolları bu defa etkisi altına almasıyla olmuştur. Rusya'nın I. Petro ile soyunduğu tarihi misyon ancak güçlü bir Slav dayanışmasıyla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle Çarlık İmparatorluğu'nun idare anlayışı, Slav milletinin diğer milletleri yönetme isteğinden çok, onlarla çatışma esasına dayandırılmıştır. Bu politika kaçınılmaz olarak devleti Slav milliyetçiliğine teslim etmeyi gerektirmiştir. Böylece, Ortodokslukla da disipline edilen Slav milliyetçiliği, daha Fransız İhtilâli gerçekleşmeden sistematik bir hale gelmiş ve bu olgunluğu ile bölgenin siyasetinde önemli bir rol oynamıştır.

Bununla birlikte, Rusya devlet idaresinde egemen güç olan Slav milliyetçiliği henüz bütün dünya Slavlarının birlikteliği demek olan "Pan-Slavizm" anlamına da gelmemektedir. Pan-Slavist görüşün Rusya sınırları içerisinde

3 Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, c.II, Sayı 2-4, Ankara: 1953, s.264.

4 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s.21.

doğmamış olması bu bakımdan ilginçtir. Pan-Slavizm fikrini XVII. Yüz yılın ortalarında ilk kez ortaya atan kişi Hırvat orijinli Juraj Krizaniç'tir. Ancak bu bile bütün dünyadaki Slavların tek bir devlet çatısı altında birleşmeleri yönündeki bir fikir değildir. Krizaniç'in amacı o dönemde Avusturya ve Osmanlı İmparatorluklarının egemenlikleri altında yaşayan ve Güney Slavları denen toplumların bu ülkelerden ortak mücadele sonucu bağımsızlıklarını elde etmeleridir. Rusya'nın bu tarihlerde bu fikre ancak dış desteği söz konusudur.

Fransız İhtilâli'nden sonra ve özellikle XIX. yüz yılın ortalarından itibaren, milliyetçiliğin yaygınlaştığı ve uluslar arası ilişkilerde yönlendirici olduğu dönemde bile, Pan-Slavizm Rusya'nın öncülük ettiği bir hareket değildi. İlk Pan-Slavist fikrin Rusya'nın dışında ortaya atılmasında olduğu gibi, ilk Pan-Slav kongresi de 1848 yılında Prag'da gerçekleşmiştir. Frantisek Palacky başkanlığında toplanmış olan kongrenin amacı bile Rusya'nın önderliği altında birleşmek değildi. Kongreye Slovak, Lehli, Ruten (Ukraynalı), Hırvat, Sırp, Sloven ve Rusya temsilcileri katılmıştı. Çekler ve Slovakların 237 kişiyile katıldıkları kongreye Rusya'dan sadece anarşist Bakunin'le eski Rus dini mensubu (starover) papas Miloradov katılmıştı.⁵

Rusya'nın toplanan ilk Slav kongresine fazla ilgi duymamasının bazı nedenleri vardı. Bunlardan birincisi Polonya'ya karşı izlemiş olduğu siyasetti. Polonya'yı 1894'de Prusya ve Avusturya'yla birlikte haritadan sildiği gibi, 1830'da yeniden bağımsızlık için ayaklanan Polonya'yı kanlı bir şekilde ezmişti. Polonyalıların da slav olmaları ve bu kongreye aşırı ilgi duymaları nedeniyle Rusya'ya karşı soğuk davranacakları aşikârdı. İkincisi ise, kongreye katılan diğer Slav topluluklarının anti-Rus bir politika izlemeleriydi. Nihayet üçüncü bir neden de, kongrenin toplanmasından birkaç ay önce Avusturya'ya karşı başlamış olan Macar ayaklanmasını Rusya'nın göndermiş olduğu askerlerin hem de çok kanlı bir şekilde bastırmış olmalarıydı.⁶ Doğal olarak, Macarların özgürlük isyanını bastırmış olan Rusya'nın bir çoğu Avusturya'nın sınırları içerisinde yaşamakta olan Slavlara aynı amaç için destek vermesi bir çelişki oluşturacaktı. Ayrıca Çar I. Nikola da Türkiye'ye karşı izlediği yayılcı politikasını Avusturya ve batıyla arasını açarak riske atmak istemediği için Slavist ve Pan-Slavist hareketleri tasvip etmiyordu. Fakat Rusya'nın Türkiye ile Kırım Savaşı'na girmesi ve de yenilmesi Pan-

5 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s.258.

6 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 12 baskı, İstanbul: 1999, s.10.

Slavizm'e yaklaşımında da önemli bir değişiklik meydana getirmiştir.

Kırım Savaşı, şüphesiz ki Rusya'yı hedefinden bir süre de olsa alıkoymuştu. İngiltere, Fransa ve Piyemonte gibi Batı devletlerinin Osmanlı Devleti'ne vermiş oldukları destek Rusya'yı yenilgiye uğrattığı gibi uluslar arası camiada da yalnız bırakmıştı. Bu durum Rusya'nın Slavcılık silâhına daha sıkı bağlanmasına yol açmıştı. Dış politikasında henüz bir dinamizm kazanmamış olmasına rağmen Slav bilinci ülke içerisinde ve kamuoyunda oldukça güçlüydü. Slavcılık akımı (Slavophile) daha 1830'larda Moskova'da doğmuştu. Grek patrikleri hakkında geniş araştırmaları olan şair Aleksey Khomyakov ve onun yakın Ortodoks arkadaşları tarafından sistematik bir düşünce haline getirilen bu akım, Batı kültürü karşısında Slav kültürünü ve Ortodoksluğu üstün tutmaya çalışıyordu. Akımın bazı radikal temsilcileri işi I. Petro'nun XVII. yüz yıl Batılılaşma hareketlerinin eleştirisine kadar götürüyor, hatta çoğu Petro öncesi Moskova'sının geleneksel Slav giysilerini giyiyordu.

Balkan Savaşları yenilgisinin Türkiye'de Türkçü-Turancı görüşü güçlendirdiği gibi, 1856 Kırım Savaşı yenilgisi de Rusya'da Slavcılık akımını zirveye ulaştırdı ve hem iç hem de dış politikasının lokomotifine haline getirdi. Mikhail Chernyayev, Konstantin Leontiev, Rotislav Andreyevich Fadeyev, İvan Vasilyevich Kireyevskiy, Konstantin Aksakov, Pogodin ve özellikle "Rusya ve Avrupa" adlı eseriyle tanınan Nikolai Yakovlevich Danilevskiy gibi yazar, şair ve tarihçiler Slavcılığı ateşlediler.⁷ Bu fikir adamlarının desteği ile Slavcılık Pan-Slavizme dönüşerek Kırım Savaşı sırasında ölen I. Nikola'nın yerine tahta geçen Çar II. Alexandr'ın elinde bir ideal haline geldi.

Pan-Slavizm'in siyasi bir hareket haline gelmesi, Rusya'nın bu akımı kendi emperyalist hedefleri için bir vasıta olarak seçmesiyle mümkün olmuştur.⁸ Rusya dışındaki diğer Slav orijinli milletlerin bazılarının Katolik olmaları nedeniyle (Polonyalılar ve Hırvatlar) Pan-Slavist harekete soğuk bakmaları ve diğer Slavların da Rusya ile bütünleşmelerinin coğrafi imkânsızlığı Rusya önderliğindeki Pan-Slavist hareketi giderek Pan-Russizm boyutuna taşımıştır. Yukarıdaki bazı etkin isimlerin desteği ile ülke içerisinde de güçlenen Rusculuk ülke yönetiminde muhtemelen Fransız İhtilâli'nden de etkilene-

7 "Panslavizm" The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition, <http://www.bartleby.com>.

8 Rusya'nın Kafkasya'daki Emperyalist hedefleri için, bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: 1990, s. 94.

rek ırkçı bir anlayışın temellerini oluşturmuştur. Bu politikadan en çok etkilenenler Rusya içerisinde yaşayan fakat Rus olmayan milletler olmuştur.

Çarlık rejiminin kabulünün hemen arkasından başlayan Rus yayılcılığı 1552'de Kazan ve 1557 yılında da Astrahan Hanlıklarının ele geçirilmesiyle ilk kez Rus olmayan milletlerin topraklarına girmişti.⁹ Rusya'nın bu Müslüman ülkeleri Osmanlı Devleti'ne ve Kanunî Sultan Süleyman'a rağmen elde etmesi şüphesiz ki bir başarı sayılmalıdır. I. Petro ve II. Katerina dönemlerinde tam anlamıyla bir imparatorluk haline gelen Rusya, I. Aleksandr zamanında Gürcistan'ı da sınırları içerisine katmıştı. XIX. yüz yılın ortalarına gelindiğinde Rusya'nın sınırları Varşova'dan Bakü'ye kadar uzanan sahayı içine alıyordu.

Bu geniş coğrafya üzerinde yaşayan ve Rus olmayan milletler Rusya'nın Slavist politikasının ilk hedefi haline geldiler. Bu Ruslaştırma politikasının mucidi Nikolay İlminsky kabul edilmektedir. İlminsky metodunun özünü Rus olmayan milletlerin çocuklarının Rus okullarında Rus kültürü doğrultusunda eğitilmesi oluşturmaktadır. Eğitimini tamamlayan gençler, geniş Rusya topraklarının ücra köşelerinde istihdam ettirilerek kendi milletleriyle bağlantıları kesilir, güven duyulanlar bu milletlerin Ruslaştırılmalarında kullanılırdı. Çocuklarını Rus okullarında okutmak istemeyenler bilinçli şekilde cahilliğe zorlanırdı. Birçok insan çocuklarını Rus okullarına göndermek için adeta yarıştırdı. Kırsal kesimlerde yaşayanların çocuklarının Rus okullarına gönderme şansı daha azdı. İş bulmanın yolu büyük ölçüde Rusça bilmekten geçiyordu. Ruslaşma tehlikesi nedeniyle Rus okullarına gönderilmeyen çocuklar ilkel düzeyde eğitim yapan okullara gönderiliyor ve modern bilgi ve düşüncelerden yoksun yetiştiriliyordu.

Rusya'da tek tip toplum yaratma isteği 1856'dan itibaren etnik ayrımcılığa dönüştü. Orta Asya ve Türkistan'ı kendisine yayılma alanı olarak seçen II. Aleksandr arka cephesinden emin olmak için Kafkasya milletlerine karşı yaklaşık bir asırdan beri sürdürülen operasyonu sonuçlandırmaya karar verdi.¹⁰ Azerbaycan'ın büyük bir bölümü ile Gürcistan Rusya'nın kontrolü

9 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: 1997, s. 56; Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı. 6, Samsun:1992, s. 118.

10 Ayrıntı için bkz. John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özen, İstanbul: 1989; Poul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin*

altında olmasına rağmen Kuzey Kafkasya'da henüz tam otorite tesis edilememişti. Kuzey Kafkasya milletlerinin Rusya'ya karşı mücadeleleri Kırım Sorunu ile yakından ilgiliydi. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasındaki belirsizlik¹¹ bir ölçüde Kırımı bağliydi ya da Kuzey Kafkasya ile ilişkiler Kırım vasıtasıyla yürütülürdü. 1768-74 Savaşı sonrasındaki Küçük Kaynarca Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nin Kırım ile bağlantısı kesilmişti. Bu anlaşmada öngörülen Kırım'ın bağımsızlığı çok uzun sürmedi ve 1783 yılında Rusya tarafından resmen varlığına son verildi.

Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi Kuzey Kafkasya milletleriyle Rusya arasında yeni bir dönemi başlattı ki bu bir asır kadar sürecektir. Kırım'ın düşmesiyle birlikte Osmanlı Devleti Kafkasya'ya daha fazla önem vermeye başlamışsa da bu ne Kafkasya'da tutunabilmeyi, ne de Kafkas milletlerini Rusya'ya karşı koruyabilmeyi sağladı. Ferah Ali Paşa vasıtasıyla Soğucak Valiliği'nin ihdas edilmesi ve Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde bazı limanların inşası kısa ömürlü girişimler oldu.¹² Fakat bu girişimlerin Kafkas milletlerinin Rusya'ya karşı sürdürecekleri mücadeleye örgütlenme yönünde katkı sağladığına şüphe yoktur. Ancak bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin Rusya ile arasında meydana gelen her savaştan özellikle Kuzey Kafkasya milletleri büyük ölçüde etkilenmişlerdir.

Kuzey Kafkasya milletlerinin Rusya'ya karşı sürdürmüş oldukları ve "Müridizm Hareketi" olarak adlandırılan savaş Kuzey Kafkasya'da iki hat üzerinde gerçekleşmiştir. Biri Şamil'in liderliğindeki Dağıstan ve Çeçenistan hattı, diğeri de Çerkez kabilelerinin yaşamış oldukları Çerkezya, Kabardey, Adige ve Karaçay hattıdır. Şamil hareketi daha geç dönemde başlamasına rağmen Çerkez-Rus savaşı oldukça eski tarihlere dayanıyordu. Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Osmanlı-Rus savaşı sona ermesine rağmen, bu savaşla başlayan Çerkez-Rus çatışması hiç sona ermemiştir. 1779'da Transkuban ülkelerine ulaşmada bir engel olarak görülen Karaçay bölgesine yönelik başlayan çatışmalar sürüp gitmiştir.¹³

Direnışı, çev. Akın Kösetorunu, Ankara: 1985.

11 Osmanlı Devleti'nin dönem politikası için, bkz. Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya siyaseti*, İstanbul, 1979.

12 Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı...*, s.64.

13 Kadir Natho, "The Russo-Circassian War", <http://circassianworld.5u.com>

1791'deki Yaş Anlaşması ile Kafkasya'nın Çerkez bölgelerinin Osmanlı Devleti'nin himayesinde olduğu var sayılıyor ve Anapa başta olmak üzere bazı Batı Kafkasya limanları elde ediliyordu. Ancak 1807'de Rusya ile başlayan yeni savaşla tekrar Osmanlı Devleti'nin elinden çıkıyordu. 1812 Bükreş Anlaşması'na göre, Osmanlı Devleti, Anapa Limanı'nın kendisine verilmesine karşılık, Bziba nehrinden Rion'a kadar olan Karadeniz sahillerinin Rusya'ya aidiyetini kabul ediyordu. Bu yeni statüyü tanımak istemeyen Çerkezler'in Rusya'ya karşı mücadeleleri devam ederken Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1828-1829 savaşı çıktı. Bu savaş sırasında Rusya'nın Anapa'ya karşı başlattığı saldırı esnasında başta Abhazlar olmak üzere Çerkezler, Şapsıglar ve Çeçenler Osmanlı Devleti ile işbirliği yaptılar. Ancak Osmanlı Devleti'nin kaybı onunla işbirliği yapmış olan Kafkas milletlerinin de kaybı sayıldı. 2 Eylül 1829 daki Edirne Anlaşmasıyla, Kafkasya'nın bütün Transkuban bölgesi, Poti ve Anapa kaleleriyle Karadeniz sahilleri tamamen Rusya'ya bırakıldı.¹⁴

Şüphesiz ki Edirne Anlaşması'nın kararları Kafkasya milletlerini zor durumda bırakmıştı. Artık kendilerinin Rusya'nın egemenliğinden kurtulabilmelerinin zaten Rusya'ya karşı kaybetmiş olan Osmanlı Devleti'nin gücüyle değil salt kendi güçleriyle mümkün olabileceği anlaşılmıştı. Bu durumun Kafkas milletlerini Rusya'nın diğer rakiplerinden olan İngiltere'den de yardım istemeye götürdüğünü gösteriyor. İngiltere'nin de Kafkas milletlerinin Rusya'ya karşı vermiş oldukları savaşa ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Daha Edirne anlaşması sırasında Kafkas Milletlerinin temsilcilerinden olan Seferbey Zan'la İstanbul'da görüşen İngiltere'nin İstanbul elçisi kendilerine destek sözü vermişti. Bu söz Osmanlı Devleti'nin Kafkasyalılara karşı desteği ile birleşince Kafkas milletleri yeniden ümitlenmişti. İngiliz gezginleri ve casusları Kafkas kabileleri arasında sık sık dolaşmaya başlamışlardı. Bunlar arasında Kafkas milletlerini Rusya'ya karşı kutsal savaşa (cihad) davet edenler de vardı. Yıllar sonra, Lord Palmerston adlı bir İngiliz Parlemlenterin Lordlar Kamarasında yapmış olduğu bir konuşmadan anlaşıldığına göre, müridizm hareketini Ruslara karşı kışkırtanlar Osmanlılarla birlikte İngilizlerdi. Palmerston'un konuşmasında, "Sayın Lordlarım, Çerkezleri kendi başarılarına büyük felâketlerle baş başa bıraktığımız doğrudur. Oysa biz onlardan yardım istedik ve onları büyük fedakârlık ölçüsünde de kullandık..."¹⁵ şeklinde bir itiraf da yer almaktadır.

14 John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas...*, s.32.

15 Poul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve...*, s.17.

Gerek İngiltere'nin ve Osmanlı Devleti'nin teşviki, gerekse Edirne Anlaşması'nın yarattığı fiili durum Kafkas milletleriyle Rusya arasındaki çatışmaları şiddetlendirmişti. Hatta Çar I. Nikola dahi Kafkasya'da savaşan Rus askerlerine moral vermek amacıyla 1837 yılında bölgeyi ziyaret etmişti.¹⁶ I. Petro'dan sonra Kafkasya'yı ziyaret eden ilk Rus Çarı'nın Nikola olması Rusların bu savaşı ne kadar çok önemsediklerini göstermektedir.

1854'de başlayan Kırım Savaşı sırasında Seferbey Zan İngiliz ve Osmanlılar tarafından Ruslara karşı yürütülen savaşı organize etmek amacıyla Kafkasya'ya gönderilmişti. Ancak anlaşıldığına göre Kafkasya'nın doğusunda İmam Şamil yönetimiyle birliktelik sağlanamamıştı. Bunun üzerine Anapa'ya gelen Osmanlı, İngiliz ve Fransız subaylar Seferbey Zan'ı resmen bu göreve getirdiklerini açıklamalarına rağmen Müridizm'in temsilcisi olan Komutan Magomet Amin'le uzlaşmaya varılamamıştı. Çerkez kaynakları bu durumu İslâm'ın radikal kanadıyla modern bir eğitim almış olan Seferbey'in anlaşmazlığı şeklinde yorumlamaktadırlar.¹⁷

1859 yılında Kafkasya'nın doğusundaki savaş İmam Şamil'in esir düşmesiyle Ruslar'ın zaferiyle sonuçlanınca, bu bölgedeki savaşı yürüten Prens Baryatinsky bütün dikkatini Kafkasya'nın batısına çevirmişti. Çerkezya, Adige, Kabardey ve Abhazya bölgelerindeki en kanlı savaşlar birer soykırımı andırır şekilde bu tarihten sonra gerçekleşmiştir.¹⁸ Kuzey Kafkasya'yı iki operasyon bölgesine ayıran Rusya, Çerkez orijinli kabilelerin birbirleriyle bağlarını keserken, onları ümitsizliğe düşürerek teslim olmaya zorluyordu. Yalnız olarak Rusya ile başa çıkamayacaklarını anlayan Çerkezler, çaresiz bir şekilde uluslar arası yardım için Türkiye, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, bir çok ülkeye çağrıda bulunuyordu. Düzenlenen Çerkez kongresi ile oluşturulan parlamento dış ilişkileri yürütmeye çalışıyordu. Ancak Rusya donanması bütün Batı Kafkasya sahillerini denetim altına alarak Çerkezleri adeta dünyadan izole etmişti.¹⁹

Dış dünyadan her hangi bir yardımdan ümidini kesen Çerkezler için artık Rusya ile görüşmek ve barış istemekten başka çare kalmamıştı. Çerkezler

16 Kadir Natho, "The Russo-Circassian War"..., s.12.

17 Kadir Natho, "The Russo-Circassian...", s.15.

18 From Terror to Terrorism: the Logic on the Roots of Selective Political Violence" <http://circassianworld.5u.com>

19 A.Y. Chirg, "Circassian Navy During Russian-Caucasian War", <http://circassianworld.5u.com>

500 kişilik bir heyetle Rus yetkililerle görüşmeye karar verdiler. Heyet, 11 Eylül 1861'de Prens Orbeliani başkanlığındaki bir Rus heyeti ile Novorosisk limanında bir araya geldiler. Hacı Berzek başkanlığındaki Çerkez heyeti, Rus yetkililere, kendilerine karşı savaştıklarını ve yenildiklerini söyleyerek, barış istediklerini ve Rusya egemenliğine boyun eğmeyi kabul ettiklerini belirtmelerine rağmen, sadece mesajın imparator'a iletileceği cevabıyla yetinmek zorunda kaldı. İmparator'dan gelen cevap ise daha da kötüydü. Bir ay içerisinde Kuban ötesine veya Türkiye'ye göç.²⁰

1862 yılında Çerkezistan bölgesi komutanlığına General Mihail Nikolaevich getirilmişti. Çerkezlerin imparatorun önerilerinin hiç birine yaklaşmak istememeleri nedeniyle, Rus askeri harekâtına devam edildi. 1864 yılı baharına kadar devam eden operasyon tamamen sona ermiş ve Çerkez kabileleri bütünüyle teslimiyeti kabul etmişlerdi. Resmi Rus ordusunun sivil halka karşı yürütmüş olduğu savaşın galibinde sürpriz olmamıştı. Kafkasya genel komutanı Evdokimov Çar II. Aleksandr tarafında kutlanırken Kafkas milletlerine bir aylık süre tanındığı tekrarlandı. Kararın uygulanması için dörde ayrılan Rus ordusu bütün Kafkasyayı kontrol altına aldı.²¹

21 Mayıs 1864'te Çerkezler için Kafkasya'dan ayrılık dönemi başlamıştı. Rusya'nın 1783'den itibaren Kırım'da başlattığı etnik sürgünlere Kafkasya da dahil oluyordu. Kırım'da yaşayan bir milyon Tatar halkının nüfusu 238 bine düşmüştü.²² Şimdi sıra Çerkezlerin sürülmesine gelmişti. Üstelik Rusya'ya karşı savaşan Çerkezlerin sürgün edilmesi, savaş sırasında insan haklarına ve sivil halka karşı zarar verilmemesini öngören ilk Cenevre sözleşmesinin imzalandığı yılda (1864) gerçekleştirilmişti.

1864 sürgününün bir facia olduğu çok net bilgi ve belgelerle ortadadır. 1.200.000 dolayında Çerkez ve onlardan daha az Çeçen ve diğer milletler bir iki yıl içerisinde Rusya'nın yukarıda belirtilen baskısıyla topraklarını terk etmeye ve de başka ülkelere göç etmeye zorlanmışlardır. İlk aşamada sadece 70.000 aile (bir aile ortalama beş kişi) Balkanlara sürülmüştür. Mark

20 Kadir Natho, "The Russo-Circassian...", s.26.

21 Kadir Natho, "The Russo-Circassian...", s.28.

22 Gulnara Bekirova, "The Problem of Crimean Tatar Emigrations in the Russian Historical Literature, 1800-1930", <http://www.iccrimea.org>

Pinson'un "yüzen mezarlar" adını verdiği, savaş artığı eski gemilerden sürgünleri taşıyanların Karadeniz'de kaç tanesinin battığı bilinmiyor.²³ Taşıma kapasitelerinin çok üzerinde göçmen taşıyan gemilerin, yolcuların güvenliğini hiçe sayarak alacakları parayı düşünmelerini önleyebilecek her hangi bir yetkili makam söz konusu değildi. Yalnız Trabzon'da ilk yıl sürgün edilen Çerkezlerden 53.000 kişi ölmüştü. Deniz kazaları ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle, batılı gözlemcilerin raporlarında da belirtildiği gibi, Samsun'da günlük ortalama ölü sayısı 500 civarında idi.²⁴ Bulaşıcı hastalık ve açlığın pençesinde kıvranan sürgünlerden Trabzon dâhilinde başka bölgelere sevk için bekleyenler arasında bu sayı 400 idi. Osmanlı Arşivinde bulunan birçok belgede yer alan bilgilere göre, Çerkez ve Abhaz sürgünleri için karantina binaları yetersiz kaldığından sürgünlerin geçici olarak yerleştirildikleri binaların tamamı karantina haline getirilmişti.²⁵ Bu karantinalarda görev yapmış olan bir İtalyan Doktor Barozzi'nin raporunda belirtildiğine göre, insanlar hayatta kalabilmek için bitki köklerini ve ekmek kırıntılarını yiyorlardı.²⁶

Kırım ve Kafkasya sürgünleri Osmanlı Devleti'nde dünyada ilk defa olmak üzere bir "Göçmen Komisyonu"nun kurulmasına sebep olmuştu.²⁷ Komisyonun bu beklenmedik sayıda ve koşuldaki sürgün olayı karşısında aciz kaldığı anlaşılıyor. Bu günün koşullarında dahi yüz binlere ulaşan göçmenleri istihdam etmenin zorlukları düşünüldüğünde bunu normal kabul etmek gerekir. Sürgün dalgalarının ardı arkası kesilmeyince, Şehremaneti (Belediye) ne bağlı olan bu komisyonlar bağımsız birer resmi kurum haline getirilerek, şubeleri, imkânları ve yetkileri genişletilmiştir. Gerek Osmanlı Devleti'nin göçmen politikasından, gerekse bu komisyonların faaliyetlerinden Batı kaynaklarında övgüyle söz edilmektedir.²⁸

Sürgün olayının en dramatik yönü Rusya'nın anlık bir kararına dayanmasıy-

23 Mark Pinson, "The Reports and the Testimonies About Russian-Circassian War and the Circassian Genocide", <http://www.circassianworld.5u.com>

24 Mark Pinson, "The Reports and the Testimonies...", <http://www.circassianworld.5u.com>

25 Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri, Trabzon: KTÜ. Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., 1996, s.168.

26 Mark Pinson, "The Reports and the Testimonies...", <http://www.circassianworld.5u.com>

27 Ahmet Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, Sayı 2, 1966, İstanbul, s.10.

28 Ahmet Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu"...

dı. Karpat'ın haklı olarak belirttiği gibi, 1859'da Şamil'in teslim olması üzerine Kuzey Doğu Kafkasya'dan 40.000 kadar Müslüman'ın Osmanlı Devleti'ne göçüne dair Rusya'nın müsaade isteği Padişah Abdülmecid'e iletilmişti.²⁹ Sayıları milyonları bulan Çerkez sürgünleri de Rusya tarafından bu anlaşma saydığı olaya dayandırılmaktadır. Oysa ortada Çerkez göçlerini konu alan her hangi bir anlaşma mevcut değildir. Yine Karpat'a göre, 1864 ve daha sonraki yıllardaki sürgünlerde Kafkasya'dan dışlanan insan sayısı 2 milyon ile 2.200.000 arasındadır ve bunların Bir milyonu yollarda ölmüştür.³⁰ 1864-1867 yılları arasında Kafkasya'dan Anadolu'ya gelerek yerleştirilenlerin sayısı Osmanlı Göçmen Komisyonlarının tutanaklarına göre 600.000 civarındadır. Göçler 1876 yılına kadar daha küçük gruplar halinde devam etmiş ve Rumeli'de iskân edilenlerle birlikte sayı bir milyonu aşmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Kafkas milletlerinin yeni acılar yaşamasına yol açmıştır. Savaşta Osmanlı Devleti'ni destekledikleri gerekçesiyle Çerkez ve Abhazlar kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne sürülmüşlerdir. Kars, Ardahan ve Batum'da 1878 Yeşilköy ve Berlin Anlaşmalarıyla Rusya'ya bırakılması bu sancak ahhalilerinin de büyük ölçüde Anadolu içlerine göç etmelerine neden olmuştur. Savaş anında ve savaşın hemen akabinde kitlesel boyutlara ulaşan göçler, ilerleyen yıllarda daha küçük gruplar şeklinde devam etmiş ve 1878-1908 yılları arasında da Kafkasya'dan göç edenlerin sayısı 500.000'i bulmuştur.³¹

1864'de Rusya tarafından Kafkasya'dan sürgün edilen ve Osmanlı Devleti tarafından Rumeli'ye yerleştirilen yaklaşık 400.000 kadar Çerkez ahalisi, burada yaşayan Türklerle birlikte bu savaş sırasında ikinci bir sürgüne uğratıldılar. Bir yandan Rumeli'den trenlerle, diğer yandan Kafkasya'dan vapurlarla ilk aşamada İstanbul'a ulaşan göçmen selleri nedeniyle zaman zaman İstanbul'un şehir nüfusu ikiye katlanmıştı.³² Sultan Ahmet ve Ayasofya civarındaki kamu binalarında ve okullarda geçici olarak barındırılan göçmenlerin İstanbul'da oluşturdukları manzaralara yürek dayanmazdı. O günlerde İstanbul'da yayınlanan Vakit gazetesinde yer alan bir habere göre,

29 Kemal Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)*, Londra, Wisconsin: Madison, 1985, s.57; "Karpat Çerkez Sürgünü Anlattı", <http://circassianworld.5u.com>

30 Kemal Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)*..., s.57.

31 Erkan, s.86.

32 Balkan Göçleri hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz. Bilâl N. Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, C.I-II, Ankara, 1968-1970 ve Nedim İpek, "Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)", Doktora Tezi, İstanbul: 1991.

Kafkasya'dan gelen bir gemideki bütün göçmenler ölmüş ve topluca Karaca Ahmet Mezarlığına defnedilmişlerdi. Şehrin ekme ihtiyacını karşılayabilmek için ilave fırınlar kurulmuş, göçmen hastaneleri açılmıştı.³³ Bütün iyi niyetli gayretlerine rağmen hükümetin ağır göçmen sorunlarının karşısında aciz kaldığı anlar oluyordu.

Çarlık Rusya'sı döneminde izlenen Pan-Slavist politikanın Ruslaştırma şekline dönüştürülen boyutu ile, tek tip toplum yaratma eğilimi sonucu, bu politikanın uygulanmasında engel oluşturduğuna inanılan milletler sürgüne tabii tutulmuşlardır. Rusya'nın sürgün ettiği insan sayısı, yukarıdaki rakamlar hesap edildiğinde, Tatar, Çerkez, Abhaz, Çeçen, Kazan, Dağıstanlı ve Gürcü olmak üzere yaklaşık 2.500.000 kadardır. Sürgün edilen milletlerin topraklarına Rus Kazakları yerleştirilmiştir. Rusya kadar başka milletleri topraklarından sürgün etmiş başka bir devlet yoktur. Bu coğrafyada göç ve sürgünün her çeşidine rastlamak mümkündür. Bu dönemlerdeki Slavist yaklaşımdan Rusya'da yaşayan Yahudiler de nasibini almış ve yaklaşık 180.000 Yahudi Anti Semitizm hareketi sonucu Rusya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, göçler ve sürgünler Çarlık dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Sovyetler Birliği Döneminde sürülen insan sayısı Çarlık zamanındakilerden daha az değildir.

1917'deki Bolşevik İhtilali ile Çarlığın yıkılması ve aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen hükümet darbesiyle, komünist sisteme geçilmiş olmasına rağmen, Pan-Slavist politikanın özünde her hangi bir değişiklik olmamıştır. Komünist ideolojinin felsefesiyle çelişkili gibi görünse de sürgün politikalarında uygulama da bir farklılık yoktur. Hatta Pan-Slavizm'in fiilen Çarlık zamanında değil, Sovyetler döneminde gerçekleşmiş olduğunu söylemek bile yanlış değildir.

Gerçekten, Sovyetler Birliği liderliğindeki Varşova Paktı'nın, Doğu Almanya, Macaristan ve Romanya dışındaki üyelerinin Slav kökenli ülkelerden oluşması, bu oluşuma büyük ölçüde bir Slav Bloku görünümü kazandırmıştır. Komünist birliktelik adı altında gerçekleşen esas itibarıyla Pan-Slavizmden başka bir şey değildir. 1923 yılında Sosyalist Bulgar lider Aleksandr Stanbuliski'nin, Yeşil Enternasyonal denemesinin tutmaması üzerine, der-

33 Vakit Gazetesi, 8 Rebiülevvel, 5-6 Rebiülahir 1295, Nr.859, 884, 885.

hal bundan vazgeçerek Güney Slavları birliği fikrine sarılması,³⁴ komünist blok içerisinde bile ideolojik birlikten önce Slav milliyetçiliğinin geldiğini göstermektedir. Ancak dışı karşı Pan-Slav Bloku olarak görülen bu devletler örgütlenmesi, Sovyetler Birliği adındaki ülke sınırları içerisinde yine Pan-Russizm'i ön planda tutmuştur. Rus milliyetçiliği özellikle Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin gerek iç, gerekse dış politikasında her zaman Marksist, Leninist doktrinlere ağır basmıştır.

Lenin zamanında, 1920 yılında, ideolojik muhalefetlerinden dolayı, sadece 45.000 Terek Kazağı Ukrayna ve Kuzey Batı Rusya'ya sürülürken, Stalin dönemindeki sürgünlerin tamamına yakını etnik farklılıklar nedeniyle gerçekleştirilmiştir.1930 yılında 18.000, 1933 de de 200.000 Kazak Çin, Moğolistan, Afganistan ve İran'a sürülmüştür. 1935'de, Leningrad şehrinde yaşayan 30.000 Finli, Batı Sibirya, Kazakistan, Tacikistan ve Vologda yerleşim bölgesine, aynı yıl içerisinde, 42.000 Alman ve Polonyalı, Ukrayna'nın doğu sınırlarına yakın bölgelere gönderilmiştir.1936da ise bir önceki yıl Ukrayna'ya yerleştirilen Alman ve Polonyalılar tekrar Kazakistan'a sürülmüşlerdir.1937'de Gürcistan, Ermenistan, Azerbeycan Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırları içerisinde yaşayan yaklaşık 2.000 Kürd toplanarak Kazakistan ve Kırgızistan'a sürülmüştür. Aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen bir başka etnik sürgünde, Batı Sibirya ve Uzak Doğuda yaşayan 172.000 Koreli'nin Kazakistan ve Özbekistan'a gönderilmeleridir.³⁵

1938'de,Azerbaycan'ın güney sınırlarında yaşayan 6.000 İran Yahudisi Türkmenistan'ın kuzeyindeki çöllere sürüldüler.1940 yılında, Beyaz Rusya'nın batı sınırlarında yaşayan 140.000 Polonyalı Urallar ve Sibirya'ya,61.000'i ise Kazakistan ve Özbekistan'a sürülmüştür. Aynı yıl içerisinde 75.000 Polonyalı daha yine Urallar ve Sibirya'ya gönderilmişlerdir.

1941 yılında, 11.000 aile Krasnoyarsk,Omsk ve Novorosibirisk'e,30.000 kişi Chernovtsy ve İzmail Oblastlarına, 45.000 kişi de Novorosibirsk ve Kirov'a sürülmüştür.³⁶ 22 Haziran 1941'de Hitler'in Sovyetler Birliği'ne savaş açması³⁷ sonucu, Stalin tarafından Hitler'e yardım ihtimalleri göz önüne alınarak

34 Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye*, Ankara: SBF. Yayınları,1969, s.20.

35 Lias Godfrey, *Göç*, çev. Mehmet Çağrı, İstanbul: 1978, s.54.

36 Lias Godfrey, *Göç...*, s.57.

37 "Population transfer in the Soviet Union...", <http://www.dangeruss-industries.com>

ülkede yaşayan Almanlar sürgünde ilk sırayı almaya başlamışlardır.

1942'de Leningrad Oblast'ından 9.000 Finli ve Alman Krasnoyarsk, Krai ve Yakutistan'a ülkenin çeşitli kasaba ve köylerinde yaşayan Alman, Rum, Roman, Kırım Tatarı ile Kuzey Kafkasya'dan (Krasnodar) Rus olmayan bazı vatandaşlar Sibirya'nın çeşitli bölgelerine sürülmüşlerdir.

1943'de Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nden önce 500, ardından da 70.000 kişi Kazakistan ve Kırgızistan'a, Kalmukistan özerk bölgesinden çok sayıda Kalmuk Türkü Omsk ve Novosibirsk'e sürülmüştür.³⁸

1944 yılı sürgünlerin en yoğun yılı olmuştur. 1943'e kadarki sürgünler düşman'a yardım etme olasılığı iddiasıyla gerçekleştirilmiş ise, bu tarihten sonraki sürgünleri aynı kategoride değerlendirmek zordur. Çünkü 1943'deki Stalingrad Savaşı'nı Sovyetlerin kazanması sonucu Almanlar zaten Rusya topraklarını boşaltmaya başlamışlardı. Sovyet toprakları için bir güvenlik tehdidi kalmadığına göre, savaşın kazanılması üzerine gerçekleştirilen sürgünleri Sovyet yönetiminin kendi vatandaşlarına yönelik etnik cezalandırma olarak değerlendirmek gerekir.

Almanların Sovyet sınırlarını terk ettiği tarihin hemen akabinde, 393.000 Çeçen, 91.000 İnguş ve Dağıstanlı, 38.000 Balkar Kazakistan ve Kırgızistan'a, Rostov'dan 3.000 Kalmuk Omsk ve Novosibirsk'e sürülmüştür. Bu toplu sürgünlerin yanı sıra, Sovyet sınırlarının çeşitli bölgelerine dağılmış olan Çeçen, İnguş, Kalmuk, Karaçay ve Balkarlardan 4300 vatandaş yine Sibirya'nın uçra bölgelerine sürülmüşlerdir. Mayıs 1944'de, 182.000 Kırım Tatarı Özbekistan'a, Türk, Bulgar, Rum ve Ermeni'lerden toplam 42.000 kişi yine Özbekistan'da yaşamaya mecbur edilmişlerdir. Güney Gürcistan'daki 92.000 Mesket Türkü ile 1.000 Laz ve bazı Kürd gruplar da Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a dağınık bir şekilde sürülmüşlerdir. Sürgünlerin uluslar arası yardım çağrılar sonuçsuz kalmıştır.³⁹

Etnik sürgünlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bir süre daha devam ettiği görülüyor. 1948'de Karadeniz sahillerinde yaşayan Rum ve Ermenilerden (Daşnak Grubu) 58.000 kişi Kazakistan'a sürülmüştür. 1951'de Baltık ülkelerinden 4.000 i çocuk olmak üzere 9.400 kişi ile Kulak'lardan 35.000

38 "Population transfer in the Soviet Union...", <http://www.dangeruss-industries.com>

39 British Foreign Office, 195/2 488.

kişi Sibirya'nın uzak bölgelerine sürülmüşlerdir.⁴⁰

Sovyetler Birliği dönemindeki sürgünlerin Stalin sürgünleri olduğunu söylemek çok da yanlış sayılmaz. Gerçekten 1924'de Lenin'den Sovyetlerin yönetimini devralan Stalin'in 1927'de Troçki'yi Komünist Partiden tasfiye ederek ülke dışına çıkarması ve iktidarı tam kontrol etmesiyle başlayan sürgünler, yine onun öldüğü yıl olan 1953 yılına kadar devam etmiştir. Sürgünlerin detayları incelenecek olursa, bunların salt Komünist rejimden kaynaklandığını söylemek zordur. Sovyetler Birliğini oluşturan milletlerden her kesimin sürgüne tabi tutulduğu ve sadece Rus ve Gürcü asıllıların sürgün kapsamı dışında kaldığı varılması gereken ilk önemli sonuçtur. Gürcü asıllı olması nedeniyle, Gürcülerin sürgün kapsamı dışında kalmasını Stalin'in duygusal bir politikası olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak, sürgünlerin Rus olmayan hemen her milleti içermesi, Sovyetler Birliği döneminde de Slav milliyetçiliğinin gücünü, devlete hâkimiyetini ve Komünist ideolojiye olan üstünlüğünü göstermektedir. Komünist düzen için tehdit olarak algılanan Rus olmayan milletlerin sürgünü, Slav milliyetçiliğinin bir öngörüsü olarak, komünizm vasıta olarak kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Sürgünlerin gerçekleşmesinde dikkati çeken ve etkili olan bir başka husus, Rusya'nın coğrafi sınırlarının genişliğinin bunlara sağladığı kolaylıktır. Avrupa kıtasının neredeyse üç katı genişliğindeki Sovyet kontrol sahası sürgünleri kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Çoğu boş ve ağır yaşama koşullarının bulunduğu bölgelere yapılan sürgünlerin sürüldükleri topraklarındaki akrabalarıyla ve hatta dünyayla bağlantıları tamamen kesilmiştir. Kafkasya'dan, Kırım'dan ve Sovyetlerin Batı bölgelerinden sürülen insanlar için, Novosibirsk ve Yakutya neredeyse dünyanın öteki ucuydu.

Sürgün edilen ve tamamı Rus olmayan milletlerden oluşan insanlar büyük ölçüde öz kimliklerini ve kültürlerini kaybederek asimile olmuşlardır. Okullarda sadece Rusça eğitim yapıldığından, bir kuşak sonra kendi dilini konuşabilen insan neredeyse kalmamıştır. Sürgüne tabi tutulan milletlerin kendi topraklarındaki sayıları da zaten az olduğundan, sürgünle bölünmeleri, gelecek dönemlerde, Rusya için bir potansiyel azınlık olma ihtimallerini de ortadan kaldırmıştır. Özellikle Kırım'da Tatarların ve Kafkasya'da Çerkez orijinli milletlerin hem Çarlık Rusya'sı döneminde, hem de Sovyetler döneminde sürgüne uğramaları, diasporadaki sayılarının kendi öz vatanlarında-

40 Gulnara Bekirova, "The Problem of Crimean...", s.14.

kinden daha fazla olması gibi garip bir durum ortaya çıkarmıştır. Stalin'den sonraki Sovyet yöneticileri zamanında ve Sovyetlerin dağılmasından sonra, sürgünlere topraklarına dönme şansı tanınmışsa da, gerek komünist dönemde uygulanan kolektif mülkiyet uygulaması, gerekse sürgünlerin büyük oranda fakir düzeyde olmaları öz vatanlarına dönmelerini önlemiştir.

Çarlık Rusya'sı döneminde olduğu gibi, Sovyetler döneminde de sürülen insanların yerlerine Rus kökenli vatandaşlar yerleştirilerek, bu topraklardaki etnik yapı değiştirilmiştir. Bu politikanın en belirgin örneği Karadeniz'in kuzeyi ile Kafkasya'nın batı sahilleridir.

Nihayet, sürgünlerin dikkati çeken bir diğer özelliği de bunların büyük çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. Özellikle Çarlık Rusya'sı döneminde sürülenlerin Yahudiler dışında tamamı Müslüman'dı. Sovyetler döneminde de durum çok farklı değildir. Bu sürgünlerin dünyada gereken yankıyı görmemesi ve bugün batı dünyasının sadece Yahudi soykırımı ile sözde Ermeni soykırımına odaklanmış olması hem bilim adına, hem de insanlık adına düşündürücüdür.

172

Kaynakça

Armaoğlu, Fahir. *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 12. b. İstanbul: 1999.

Baddeley, John F. *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şehy Şamil*, çev. Sedat Özen. İstanbul: 1989.

Bekirova, Gülnana. "The Problem of Crimean Tatar Emigration in The Russian Historical Literature, 1800-1930". <http://www.iccrimea.org>

British Foreign Office, 195/2 488.

Chirg, A. Y. "Circassian Navy During Russian – Caucasian War". <http://www.circassianworld.com>.

Eren, Ahmet Cevat. "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselesinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, sayı 2. İstanbul: 1966.

Erkan, Süleyman. *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*. Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1996.

“From Terror to Terrorism: Logic on The Roots of Selective Political Violence”, <http://www.circassianworld.com>.

Genocide, <http://www.circassianworld.com>.

Godfrey, Lias. *Göç*, çev. Mehmet Çağrı. İstanbul: 1974.

Gökçe, Cemal. *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: 1979.

Henze, Poul B. *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu. Ankara: 1985.

İpek, Nedim. “Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)”. *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 6. Samsun: 1992.

Karpat, Kemal. “Karpat Çerkez Sürgünü Anlattı”, <http://www.circassianworld.com>.

Karpat, Kemal. *Ottoman Population (1830-1914)*. Madison/Winsconsin-London: 1985.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya*. Ankara: 1990.

Kurat, Akdes Nimet. “Panslavizm”, *A.Ü. D.T.C.F Dergisi*, sayı 6. Samsun: 1992.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi*. Ankara: 1993.

Natho, Kadir. “The Russo-Circassian War”, <http://circassianworld.54.com>.

“Population Transfer in The Soviet Union”, <http://www.dangeruss.com>.

Sander, Oral. *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye*. Ankara: SBF Yayınları, 1969.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: 1997.

Şimşir, Bilal N. *Rumeli'den Türk Göçleri*, cilt I-II. Ankara: 1968-70.